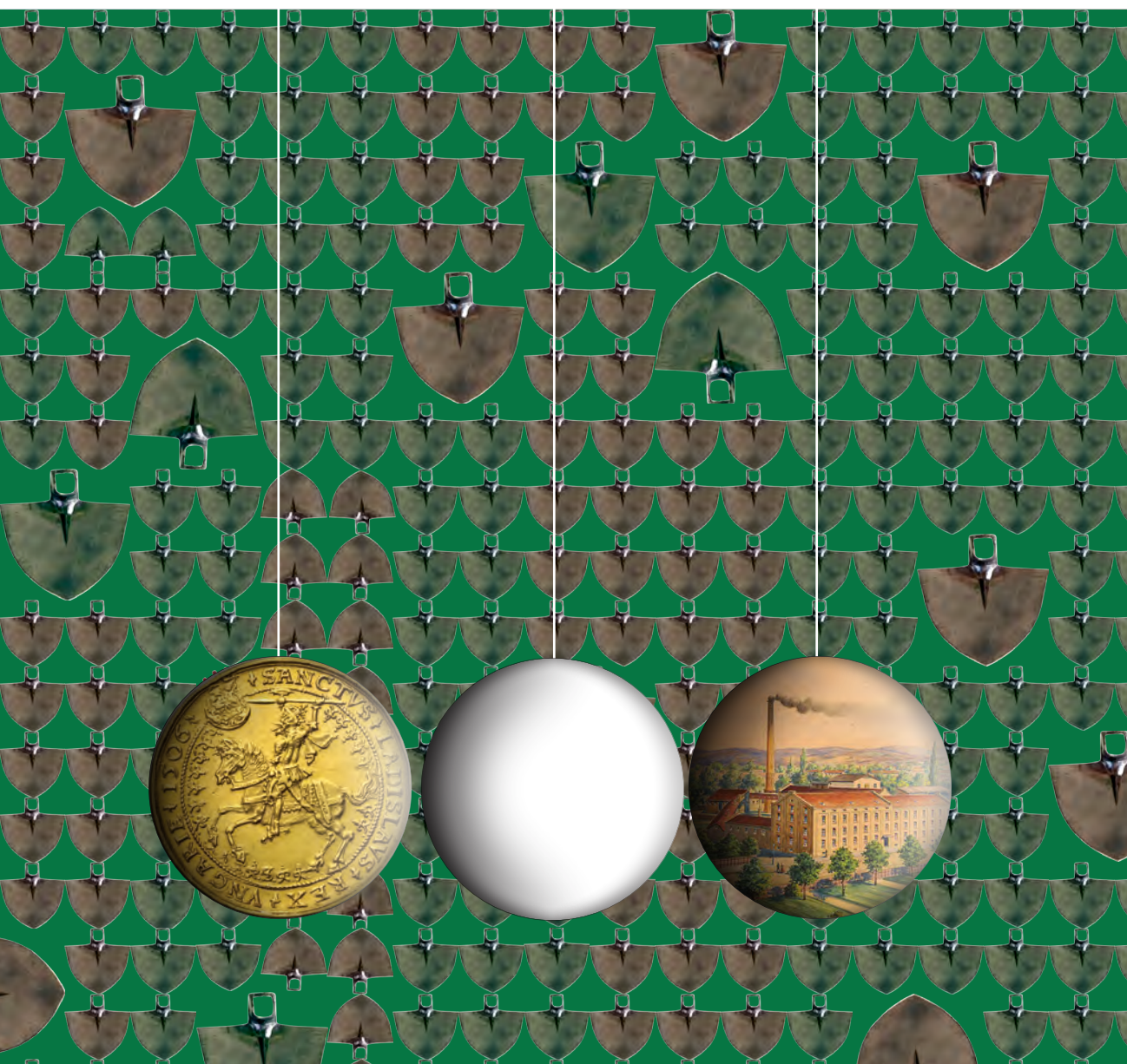

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV 2019

URADALOM – VÁLLALAT

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV • 2019

ÚRADALOM – VÁLLALAT

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV • 2019

URADALOM – VÁLLALAT

Főszerkesztő

KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány
Budapest, 2019

Az Évkönyv az MTA és az Aegon Magyarország Zrt. támogatásával készült.

Az MTA Történettudományi Bizottság Gazdaságtörténeti Albizottságának megbízásából szerkesztették

DEMETER Gábor, DRASKÓCZY István, GAUCSÍK István, KAPOSÍ Zoltán,
KÖVÉR György, POGÁNY Ágnes, SIMON Zsolt,
SOMORJAI Szabolcs, SZÁNTAY Antal, TÓZSA-RIGÓ Attila, WEISZ Boglárka

© Szerzők, 2019

© MTA BTK, Hajnal István Alapítvány, 2019

ISSN 2498-8634

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

Tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Szöveggondozó: Nagy Zsejke

Borítóterv: Icsu Molnár István

Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

DOMANOVSKY SÁNDOR A Gutsherrschaft történetéhez Magyarországon [Az alapszöveg]	7
KÖVÉR GYÖRGY Szerkesztői utószó Domanovszky Sándor tanulmányához	29
PRAJDA KATALIN A firenzei kereskedőtársaságok működése a 14–15. századi Magyar Királyságban. Források és kérdések	45
GÁLFI EMŐKE A gyulafehérvári uradalom birtokainak mobilitása a 16. század második felében	61
GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS Csontos Éliás bártfai szőlőgondnok középkor végi hegyaljai számadásai	75
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA Bányauradalmak az Erdélyi Fejedelemség területén Bethlen Gábor uralkodása alatt	103
SZIRÁCSIK ÉVA A földesúri járadékok változása a divényi uradalomban (1660–1684)	121
KOVÁCS KRISZTIÁN Majorsági gazdálkodás a 19. század elején a Rádayak „ludányi nyílhoz” tartozó birtokain	155
GAUCSÍK ISTVÁN Pénzügyi szolgáltatók és a hitelezés formái Pozsonyban a 18. század végén és a 19. század elején. Szakirodalmi áttekintés	175
KURUCZ GYÖRGY Agrárszakképzés és piackutatás: a „technológiai utazás” gyakorlata gróf Festetics László modernizációs törekvéseiben	193

TÓTH ÉVA – LUKÁCS GÁBOR	
Gyümölcstermesztés a Festeticsek keszthelyi uradalmában a 19. század közepén	215
KAPOSI ZOLTÁN	
Nagykanizsai vállalkozók birtokszerzései a város körüli területeken a dualizmus korában	223
HALMOS KÁROLY	
Elvetélt vállalatok	247
FÜLÖP ÉVA MÁRIA	
A magyarországi bencés kongregáció gazdálkodása az első világháborút követő időszakban: gazdasági válság és útkeresés	265
TAMÁS GÁBOR	
Menedzseruralom? Szervezeti evolúció és tisztviselői karrierpályák egy biztosítótársaságnál	287
BAGDI RÓBERT – HLBOCSÁNYI NORBERT	
Konzervgyártás Kecskeméten a 20. század első felében	325
KLEMENT JUDIT	
Vállalattörténet a nagypolitika árnyékában: a rövid életű Vikert	355
TAMÁS MÁTÉ	
<i>A Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez</i> sorozat (1930–1943) gazdaságtörténete	373
VARGA ZSUZSANNA	
Kényszerpályáról a vállalati mozgástér felé. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek első két évtizede Magyarországon, 1948–1968	391
MEGEMLÉKEZÉS	
SZÉKELY IVÁN	
Scott M. Eddie (1935–2019)	411
Szerzők	427
Contents	429

TAMÁS MÁTÉ

A *Tanulmányok* a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozat (1930–1943) gazdaságtörténete¹

A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, Európa második gazdaságtörténeti folyóirata 1906-ban „[...] nagy nehézségek után megszűnt, s az újabb időben tett kísérletek új életre keltésére eddig még nem vezettek eredményre” – kommentálta Domanovszky Sándor (1877–1955) a magyar gazdaságtörténet-írás „hiányát” az 1930-ban elindított *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* címen megjelent kiadványsorozat *Előszavában*.² Domanovszky reflexióját az (is) indokolhatta, hogy a *Szemle* „köre” kezdte meg – többek között – a középkori nagybirtokok történetének „feltárását”, és „részben ezt folytatta a [...] Domanovszky-féle mezőgazdaság-történeti iskola, immár a kora újkori fejlődésre koncentrálna”.³ Domanovszky Sándor egyetemi tanárként (1914–1948) és az agrártörténeti sorozat szerkesztőjeként (1930–1943) ugyanis a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Művelődéstudományi Intézetében megszervezte a magyar agrártörténet kutatásának intézményi kereteit, mondhatni egyáltalán elindította a gazdaságtörténeti képzést.⁴ Ezzel kapcsolatban a sorozat egyik szerzője és nem mellesleg Domanovszky Sándor tanítványa, Wellmann Imre (1909–1994) a következőképpen fogalmazott az 1937-ben megjelent, Domanovszky Sándor ajánlott *Emlékkönyvben*:

„Agrártörténetünk elmaradottságát mások is, korábban is megállapították már, a hiányérzet nem volt új; de a bajok gyökerét Domanovszky Sándor fedte fel elsőnek, s ez alapvető felismerésből kiindulva ő szabott a kutatásnak új utakat. A cél kitűzésével, a keretek kijelölésével Tagányi [Károly] óta az első igazán döntő lépés történt a magyar mezőgazdaság-történet felvirágoztatására. De hogy a kezdeményezés igazán gyümölcsözővé legyen, ahhoz alkalmas munkaszervezetre volt

1 A kutatás az MTA-SYLFF és a nagykanizsai Zsidó Hitközség támogatásával valósult meg. A szöveg alapja a doktori képzésben meghirdetett „A magyar gazdaság- és társadalomtörténet klasszikusai” című kurzusra beadott szemináriumi dolgozat volt. Egy későbbi verzió szerepelt a Magyar Történelmi Társulat 2017-es tanulmánypályázatán. Ezúton is köszönöm Halmos Károlynak, Kövér Györgynek, Somorjai Szabolcsnak és Szijártó M. Istvánnak a különböző szövegváltozatokhoz fűzött észrevételeiket.

2 Domanovszky 1930: 3. Domanovszky Sándor hibásan *Magyar Gazdaságtörténeti* [!] *Szemleként* hivatkozott a folyóiratra. A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* történetéhez lásd többek között Izsépy 1969: 1077–1103; Vardy 1975: 121–136; Bognár 2013: 273–296; Kövér 2013: 201–224; Kövér 2016: 242–243.

3 Erős 2015: 144.

4 Lásd ehhez többek között Vardy 1974: 203–208, passim.

szükség; s Domanovszky Sándor egyetemi tanári működésének bizonyára egyik legjobb eredménye, hogy a pontosan körvonalazott posztulátumokat megfelelő munkaszervezet megteremtésével tettekre is váltotta. Biztos pillantással látta meg, hogy a kitűzött cél másképp nem valósítható meg, mint a fiatal történész-generáció érdeklődésének felkeltésével [...]”, és hogy „[...] magának kell kezébe vennie az egyetem padjain felnövő ifúságnak tervszerű és módszeres agrártörténeti részletkutatásra való nevelését. Így jutott el addig a lépésig, mely kétségtelenül fordulópontot jelent mezőgazdaság-történeti irodalmunk fejlődésében: 1928-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemnek vezetése alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetében megszervezte a magyar mezőgazdaság történetének rendszeres kutatását.”⁵

Domanovszky Sándor a magyar gazdaságtörténet-írásban a *Szemle* megszűnésével keletkezett „hiányt” – Wellmann Imre szövege szerint – következetes intézményi („megfelelő munkaszervezet”) és képzési („a fiatal történész-generáció [...] tervszerű és módszeres agrártörténeti részletkutatásra való nevelése”) stratégiával igyekezett pótolni, amelynek egyik legjelentősebb eredménye a 15 kötetes agrártörténeti kiadványsorozat volt.⁶ Az 1898-ban megszervezett Magyar Művelődéstörténeti Intézetben készített bölcsészdoktori értekezések kiadványsorozat formájában való megjelentetése Domanovszky elődjének, Békefi Remignek (1858–1924) a nevéhez fűződött. Az intézeti vezetőként (1898–1911) működő Békefi ugyanis 1901-ben indította el a *Művelődéstörténeti Értekezések* című sorozatot, amelyben számos gazdaságtörténeti jellegű szöveg is megjelent, és amely – időben túllépve Békefi intézetvezetőségét – egészen 1915-ig jelent meg.⁷

A *Szemlén* kívül Domanovszky a magyar mezőgazdaságtörténet-írás szintézis- (kísérlet)aire is utalt az első kötethez írt *Előszó*ban. A Wenzel Gusztáv (1812–1891) 1887-ben megjelent monográfiájára való hivatkozás alapvetően megőrizte a szerzőre jellemző önreflexiót,⁸ ugyanis maga Wenzel is kísérletképpen írt szövegéről:

„Nem szabad ez alkalommal tekinteten kívül hagynunk, hogy eddigi irodalmunkban Magyarország gazdaságának történetébe törött út még nem vezet, s hogy sem a hatalmunkban lévő kútfői adatok nincsenek még annyira átvizsgálva és előkészítve, hogy azok alapján közvetlenül munkát írni lehetett volna, se a fejtegetések alakjára nézve nem nyújtottak irodalmi előzményeink biztos támaszt. S midőn

5 Wellmann 1999 [1937]: 29.

6 Vö.: „A magyar mezőgazdaság történetének ez az elhanyagolt volta indított arra, hogy a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemnek vezetésem alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetében megszervezzem a magyar mezőgazdaság történetének kutatását. [...] A vezetésem alatt álló intézetben tehát az erre vonatkozó kérdések egész sorát dolgoztatom fel, és azokat »Tanulmányok a Magyar Mezőgazdaság Történetéhez« címen külön sorozatban szándékozom közreadni.” Domanovszky 1930: 4. Lásd ehhez Kövér 2016: 244.

7 A sorozathoz lásd Perepatis 1912: 23–37; Romsics 2011: 112. Vö. Vardy 1976: 681.

8 „Wenzel [Gusztáv] akkor [1887-ben] arról panaszkodott, hogy a magyar gazdaságtörténet még töretlen terület, hogy alig állott rendelkezésre előmunkálat könyvének megírásához, hogy a nyers anyagot is jórészt magának kellett összegyűjtenie, amiért is nem kívánja munkáját »kísérletnél egyébrek [!] tekinteni.«” Domanovszky 1930: [3].

majdnem mindenben nemcsak az anyagot kellett összekeresnem, hanem még ennek rendezésénél és alakításánál is első lépést volt szükség tennem; azon néhány előmunkálat pedig, melyet egyben-másban használhattam, többnyire igen szűk körre szorított: a jelen munkát sem kívánom kezdemény- és kísérletnél egyébbnek tekinteni.”⁹

A sorozat *Előszavában* említett másik szövegről, amely 1927-ben jelent meg Kazal Zsigmond szerzőségében,¹⁰ maga Domanovszky írt kritikusan:

„[...] *Kazal Zsigmond* vállalkozott, hogy újabb összefoglaló munkában vázolja a magyar mezőgazdaság történetét a honfoglalás előtti időktől az újabb korig, de az ő munkája sem jelent haladást[,] különösen azért nem, mert nincs tájékozva arról, hogy erről a kérdéstről ő előtte mit írtak.”¹¹

A kiadványsorozat megjelentetését tehát a magyar (mező)gazdaságtörténet-írás helyzete is indokolta, másképpen megfogalmazva némi malíciával, nem volt még mit szintetizálni. A helyzet furcsaságát fokozta, hogy éppen a Wenzel Gusztáv és Kazal Zsigmond által írt szövegek mutattak rá erre a hiátusra. Nem véletlen tehát, hogy Domanovszky Sándor a regionális elemzéseket elvégző tanulmányok megjelentetésének szükségességét a kutatás elmaradottságával és a mezőgazdasággal kapcsolatos iratok vizsgálhatóságának problematikusságával (is) indokolta.¹² Az első kötethez írt *Előszóban* fejtette ki a sorozat alapvető célkitűzését:

„Hogy tehát a magyar mezőgazdaságtörténelem helytálló megállapításokra juthasson, szükség van a részlettanulmányok egész sorozatára. Meg kell állapítanunk, hogy a különböző korokban s az ország különböző részeiben milyen volt a gazdasági üzem berendezése, milyenek voltak a művelési formák, milyenek voltak a terméseredmények és a birtok jövedelmezősége. Ezen túlmenően vizsgálni kell, hogy milyenek voltak a termés értékesítésnek lehetőségei, volt-e kivitel és hova, vagy mik voltak a kivitel akadályai.”¹³

A sorozat konzekvens célkitűzése után nem maradt más hátra az 1930. december 15-én Budapesten lezárt *Előszóban*, mint hogy Domanovszky köszönetet mondjon. Ahogy ő fogalmazott: „Előre is köszönetet mondok azoknak, akik az első füzet kiadása körül nagy megértéssel siettek vállalkozásom támogatására, és kilátásba helyezték azt, hogy a munka terjesztésében segítségemre lesznek. Különös hálával tartozom érszben *Pesthy Pál* öexcellenciájának és *Bernáth István* öméltóságá-

9 Wenzel 1887: IV.

10 Kazal 1927.

11 Domanovszky 1930: [3]. (Kiemelés az eredetiben.)

12 Domanovszky a következőképpen írt az ezzel kapcsolatos iratanyagról: „[...] az anyaggyűjtés a mezőgazdaság történetéhez sokkal nehezebb, mint az ipar vagy a kereskedelem történetéhez. A mezőgazdaságnak nem voltak olyan szervezetei, mint a céhek, nem voltak olyan irányítói, mint a városonok. A mezőgazdaságban tehát kénytelenek vagyunk a kutatásban az egyes gazdaságok életéig visszamenni, és hogy eredményt vonhassunk le, azt hosszabb időn át tanulmányozni.” Domanovszky 1930: 4.

13 Domanovszky 1930: 4.

nak.¹⁴ Így el is érkeztünk a kiadványsorozat finanszírozásának kérdéséhez, amellyel kapcsolatban Glatz Ferenc a következőképpen fogalmazott: Domanovszky Sándor „[...] kilincsel mezőgazdaság-történeti tanulmányainak anyagi fedezete ügyében, adminisztrálja – amellet, hogy szerkeszti – a művelődéstörténeti sorozatot, s *szinte fillérnyi haszon nélkül*”.¹⁵ Az eredetileg 1978-ban közzétett szövegrészlet kínálja a lehetőséget, hogy – Kövér György *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét* érintő írása által inspirálva¹⁶ – elemezzem a sorozat finanszírozását, avagy megírjam a Domanovszky Sándor által szerkesztett kiadványsorozat gazdaságtörténetét.

A magyar (mező)gazdaságtörténet-írás hátrányos helyzetét Domanovszky nem csupán a kutatás hiányával és a mezőgazdaságra vonatkozó iratanyag feldolgozatlanlágával indokolta, hanem az agrárpolitika elmaradottságával is:

„Ez a hiány annál feltűnőbb és szomorúbb, mert Magyarország elsősorban agrár állam, ahol a közönségben természetesen meg kell lenni az érdeklődésnek a mezőgazdaság múltja iránt. Az ódium ezért *az elmaradottsáért nem kizárólag a magyar kutatókat és a magyar közönséget terheli*. A gazdaságtörténelem egyéb ágai mellett a mezőgazdaság története más országokban is csak később fejlődött, és aránylag hátrább van. Következik ez abból, hogy a gazdaságpolitika különböző ágai közül *az agrárpolitika fejlődött legkésőbb*, hogy a modern állami élet alakulásának idejében is még csak az ipar és a kereskedelem kérdéseivel foglalkozott az állam.”¹⁷

Ezt a szövegrészt azonban tudatosan kihagyta az Ivády Béla (1873–1962) földművelésügyi miniszternek (1931. augusztus 24. – 1932. február 4.) írott leveléből.¹⁸ A szövegelhagyás annál is inkább feltűnő, mivel az Ivádynak írt levél nagymértékű szövegazonosságot mutat a sorozat első kötetéhez írt *Előszóval*. Nyilvánvaló, hogy a sorozatszerkesztőnek egyetlen célja volt ezzel a lépéssel: a pénzügyi támogatás megszerzése. Domanovszky Sándor ugyanis a Magyar Történelmi Társulat kiadványaként megjelenő *Századok* című folyóirat szerkesztőjeként a levél megírásakor már 18 évnyi szerkesztői tapasztalattal rendelkezett. Nem véletlen, hogy erre (is) hivatkozott a miniszteri támogatás megszerzésének reményében:

„*Ismerve a nagy nehézségeket, amelyek az ilyen munka közzététele elé gördülnek, intézetem és a közreműködők teljes önzetlenséggel végzik a munkát, és csak az olcsó árak mellett nyomtatott füzetek nyers nyomtatási költségének megtérülésére, illetve biztosítására számítanak.*”¹⁹

Domanovszky Sándor tisztában volt azzal, hogy a kiadványsorozatot piacépessé kell tenni, vagyis minél több előfizetőt kell szerezni. Ezért kiterjesztett elő-

14 Domanovszky 1930: 5. (Kiemelés az eredetiben.)

15 Glatz 2016 [1978]: 250. (Kiemelés – T. M.)

16 Kövér 2013: 201–224. Vö. Darnton 1979.

17 Domanovszky 1930: 3. (Kiemelés – T. M.)

18 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/280. Fol. 13. Domanovszky Sándor levele Ivády Béla földművelésügyi miniszternek, Budapest, 1931. december 19.

19 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/280. Fol. 13.

fizetői kört jelölt meg a széria első kötetének *Előszavában*: „Ezt a kiadványsorozatot elsősorban a hazai történet művelői, a mezőgazdasági érdekeltségek és a gazdaközönység figyelmébe ajánlom. Csak az ő jóindulatú támogatásuk viheti sikerre vállalkozásomat, amellyel kirívó hiányt kívánok pótolni.”²⁰ Az 1931-es keltezéssel Ivády Béla földművelésügyi miniszternek írott levelében ugyanez a – potenciális előfizetők számának növelését megcélzó – stratégia figyelhető meg: „Egyedül a *historikusok érdeklődése természetesen nem ad elég alapot a vállalat sikeréhez. A mezőgazdaságnak is legalább annyira kell érdeklődnie a kérdés iránt, mint a történészeknek.*”²¹

A szerkesztő hagyatékában megtalálhatók a kiadványsorozat finanszírozásával kapcsolatos iratok (is), amelyekből – némiképpen – láthatóvá válnak a bevételek és a kiadások.²² Ezek közül az egyik legfontosabb a sorozat egyik szerzőjének, Belitzky Jánosnak a széria bevételeiről és kiadásairól készített kimutatása. Ez azonban számos alkalommal nem következetes és egyértelmű: míg a sorozat első kötetének szerzői (Jármay Edit és Bakács István) „hozzájárulását” (összesen 300 pengőt) Belitzky felvezette a bevételi oldalon, a későbbiekben szisztematikusan elhagyta ezt, sőt a kiadási oldalon sem tüntette fel, csupán annyit jegyzett fel az adott kötetrel kapcsolatban, hogy a szerző költségén jelent meg. Így – kivéve a sorozat első kötetét – ezek összegei nem adhatók meg a bevételi oldalon, a nyomdaköltségek pedig a kiadási oldalon. A Belitzky-féle kimutatás a bevételi vagy kiadási összeget az adott kötethez rendelte. (Az 1., 4. és 5. táblázatban én a megjelenés évéhez soroltam ezeket.) A bevétel esetében kulcsfontosságú volt, honnan származott és milyen arányban tevődött össze, úgymint könyveladás, illetve különböző magánszemélyek vagy intézmények támogatása. A kiadványsorozat fennmaradása szempontjából ugyanis életbe vágó volt a különböző támogatások megszerzése.

Miközben az adott évek bevételeit és kiadásait szemléljük, 1930-ból, vagyis a kiadványsorozat elindításának évéből máris egy nagymértékű deficit (1159,80 pengő) látható. A kimutatás készítője, Belitzky János az 1930-as évhez csupán a két szerző „hozzájárulását” könyvelte el bevételként, így nem deríthető ki, honnan származott és mekkora összeget tett ki az a „támogatás” – a szerzői „hozzájáruláson” kívül –, amelyből az első kötet nyomdaköltségét fedezték. De talán nem véletlenül hálálkodott Domanovszky Sándor a sorozat első kötetének *Előszavában* név szerint is Pesthy Pálnak és Bernát Istvánnak.²³ Bizonyára a fel nem tüntetett

20 Domanovszky 1930: 4.

21 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/280. Fol. 13. Annak ellenére, hogy az első kötet 1930-ban megjelent, a kiadás évéből és 1931-ből sincs adat a könyveladásból származó bevételre, ami indokolhatta az Ivády Béla földművelésügyi miniszternek címzett levél megírását, amelyben Domanovszky támogatást kért.

22 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/279–307. Domanovszky Sándor hagyatékához lásd Csapodi 1978: 251–257; Paksa é. n.

23 Domanovszky 1930: 5. Pesthy Pál (1873–1952) 1924. március 13. – 1929. január 8. között igazságügy-miniszter, 1929–1931 között az Egységes Párt elnöke, 1930-tól a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet elnöke, 1936-tól pedig az Országos Földhitelintézet elnöke volt (Kenyeres [főszerk.] 1982²: 395). Bernát(h) István (1854–1942) 1919–1924 között nyilvános rendes egyetemi tanár az

„támogatás” adta meg a lehetőséget arra, hogy Domanovszky a széria későbbi kötetéhez képest nagyobb példányszámban kinyomtattassa és a kiadványsorozat pénzügyi háttérének megteremtése érdekében elküldesse – egyfajta ízelítőként – a potenciális előfizetőknek a sorozat első darabját.²⁴ A mintapéldány és az általa írt (mind az *Előszóval*, mind pedig az Ivády Béla földművelésügyi miniszternek írt levéllel nagymértékű szövegazonosságot mutató) levél mellé levelezőlapot és postai befizetőlapot is csatoltatott Domanovszky. A levelezőlap visszaküldésével a sorozat következő kötetének a megrendelését lehetett jelezni, míg a befizetőlap felhasználásával lehetett kifizetni az elküldött Jármay–Bakács-kötet 5 pengős árát, hogy az így „befolyó összeg a következő tanulmány közzétételére legyen felhasználható”.²⁵ A sorozatszerkesztő úgy számolt, hogy ha az első kötetből 300 példány elfogyna, „az előkészületben lévő munkák fokozatosan sajtó alá kerülhetnek”.²⁶ Az eladandó 300 példányból befolyt bevétel tehát – a szerkesztő elképzelése szerint – a további, feltehetően kisebb példányszámú kötetek megjelentetésének költségeit fedezte volna.²⁷ Domanovszky a potenciális előfizetőknek 1931-ben szétküldött levelében már jelezte a megjelenésre váró értekezéseket.²⁸

Domanovszky Sándor 1931-ben az Ivády Béla földművelésügyi miniszternek írt levelében a minisztérium 200–250 pengős támogatását kérte – kötetenként.²⁹

-
- újonnan alapított Közgazdaságtudományi Karon, majd 1924–1927 között a Magyar Nemzeti Bank alelnöke volt. A sorozat indításakor az Országos Mezőgazdasági Kamara képviselőjében felsőházi tag. Életrajzához további pozíciókkal lásd Kovács (szerk.) 2016: 111–126. Mindkét személy esetében felmerül a kérdés, hogy a sorozat elindításakor rendelkezett-e saját hatáskörű pénzügyi kerettel a mögötte álló intézmény költségvetésében. Domanovszky Sándor köszönetnyilvánítását azonban úgy is lehet értelmezni, hogy Pesthy Pál és Bernát István csak a terjesztésben segítettek, ehhez pedig láthatólag megvoltak a kapcsolataik.
- 24 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/307. Fol. 39–40. A kiadványsorozattal kapcsolatos iratok között fennmaradt egy lista, amely feltételezhetően a címzettek nevét tartalmazza.
- 25 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/282. Fol. 15–16. Domanovszky Sándor levele az előfizetőknek, Budapest, 1931. decembere. Ez – mármint a többlet a sorozat első kötetéből, a levelezőlap és a befizetőlap – a korszakra jellemző kiadói üzleti szokás része volt.
- 26 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/282. Fol. 16. Az nem világos, hogy az első kötetet már első kiadásban 300 példányban nyomtatták-e, vagy Domanovszky – kereslet esetén – utánnomással számolt.
- 27 Arról, hogy Domanovszky Sándor hány kötetesre tervezte a sorozatot, nem rendelkezem adattal. Az is kérdéses, hogy Domanovszky számítása, azaz az első kötet 300 példányban való eladásából származó 1500 pengő hány kötet és mekkora példányszám nyomdaköltségét fedezte volna.
- 28 Az 1931-ben a potenciális előfizetőknek elküldött levélben még a következő címekkel (némielkülönözve a megjelent kiadványokétól): *A magyar gabonakivitel története 1860-ig* (Belitzky János); *A nagybirtok alakulása Zsigmond király korában* (Sinkovics István); *Nádasdy Tamás gazdálkodása és a nagybirtok szervezete a XVI. században* (Komoróczy György); *A budai szállóművelés története* (Dvihally Anna Mária); *Az alsólendvai Esterházy-uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében* (Csapody Csaba); *A gödöllői Grassalkovich uradalom gazdálkodása a XVIII. század végén és a XIX. század elején* (Wellmann Imre); *A garamszentbenedeki uradalom gazdálkodása a XVIII. század második felében* (Gerendás Ernő). A tervezett és a végleges, publikált címek között számos különbség látható. Sinkovics István kötete ugyanis *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején*, míg Wellmann Imréé *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre*, a Gerendás Ernő által írt kötet pedig *Az esztergomi főkapitány garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében* címmel jelent meg. Még több eltérést lehet találni a puha kötésű kiadványok hátsó borítóján felsorolt, megjelent és előkészületben levő kötetek címét, sőt szerzőinek nevét olvasva.
- 29 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/280. Fol. 13.

Ez azonban úgy tűnik, nem ebben a formában valósult meg. A támogatás kérésével kapcsolatban 1932. március 24-én jelentkezett Tomcsányi Gyula földművelésügyi miniszteri osztálytanácsos. Tomcsányi levelében Purgly Emil földművelésügyi miniszter (1932. február 4. – 1932. október 1.) a kiadványsorozat első kötetéből 13, második kötetéből 12, harmadik kötetéből 11, negyedik kötetéből 12, végül az ötödik kötetéből 13 példányt rendelt, és kérte azoknak a Földművelésügyi Minisztérium könyvtárába való szállítását.³⁰ Domanovszky válaszlevelével csatolva elküldte a megrendelt köteteket, kivéve Sinkovics Istvánét, amelynek kiadása késett.

De nem csupán a Földművelésügyi Minisztérium vásárolt nagyobb tételben a kiadványból, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is. Sőt – a könyveladásból származó bevételeket látva³¹ – megállapítható, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vásárolt a legnagyobb számban (80 darab) a sorozat köteteiből. Domanovszky Sándor 1933. január 12-én Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levele a sorozatszerkesztő (egyben intézetvezető) személyes hálózatának kihasználását mintázza. Ebben valószínűleg a miniszter hathatós támogatását kérte a kiadványsorozat addig megjelent köteteinek megvásárlásával.³² Január 14-én írt válaszlevelében Flandorffer Pál miniszteri tanácsos – nyilván miniszteri utasításra – 20-20 példányt (360 pengő értékben) rendelt meg a következő kötetekből (megtartva a levélben szereplő címeket): *A budai szőlőművelés története* (Dvihally Anna Mária), *A nagybirtok alakulás Zsigmond király korában* (Sinkovics István), *Nádasdy Tamás és a XVI. századi nagybirtok üzeme* (Komoróczy György), *A magyar gabonakivitel története 1860-ig* (Belitzky János).³³ Domanovszky 1933. február 12-i levelében a rendeléssel kapcsolatban a következőket írta Hóman Bálintnak:

„[...] a szerkesztésben megjelenő *Tanulmányok a Magyar Mezőgazdaság Történetéhez tervezett 4 füzetéből 20-20 példányt méltóztatott megrendelni, összesen 360 P[.] azaz háromszázhatvan pengő vételár ellenében. A beadványomban jelzett füzetek közül a Nádasdy Tamás és a XVI. századi nagybirtok című időközben elfogyván, legyen szabad helyette az 5. füzetet: A szentgotthardi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban, amelynek ára ugyancsak 5 pengő, beküldenem. A nagybirtok alakulása Zsigmond korában megjelenése későbbi időre tolódt ki. E helyett legyen szabad beküldenem a 6. számú füzetet Az Esterházyak alsólendvai uradal-*

30 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/283. Fol. 17. Tomcsányi Gyula földművelésügyi miniszter osztálytanácsos levele Domanovszky Sándornak, Budapest, 1932. március 24.

31 Lásd a 2. táblázatot.

32 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/288. Fol. 22. Flandorffer Pál miniszteri tanácsos levele Domanovszky Sándornak, Budapest, 1933. január 14. Mivel a Domanovszky által írt levél nincs a kiadványsorozattal kapcsolatos iratok között, sem pedig Hóman Bálint hagyatékában, így meglétére és tartalmára csupán az arra adott válaszból lehet következtetni. Hóman Bálint hagyatékához lásd Paksa é. n. Hóman Bálint 1923 és 1932 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, 1932. október 1-től pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, tehát a sorozat elindításában nem játszott jelentős szerepet. Hóman Bálint élettörténetéhez lásd Romsics 2011: 583–584.

33 MTA KIK Kézirattár Ms 4521/288. Fol. 22.

mának gazdálkodásáról, amelynek bolti ára ugyancsak 3 pengő; az így előálló 1 pengő árkülönbséget azonban kiegyelíti [!] az, hogy A budai szőlőművelés történetének ára a mű terjedelmére való tekintettel 4 pengő helyett 5 pengő lett.”³⁴

A sorozat 1930-as költségvetési mérlegének egyik oldalán a majdnem 1500 pengős kiadás állt, a másik oldalon pedig az az évi bevételek, amelyek a két szerző „hozzájárulásából” (Jármay Edit 200, Bakács István pedig 100 pengő), illetve az ismeretlen eredetű és összegű „támogatásból” származtak. 1932-ben továbbra is jelentősek voltak a nyomdaköltségből származó kiadások, ugyanis ekkor jelentek meg a Belitzky János, Komoróczy György, Dvihally Anna Mária és a Kalász Elek „ciszterci-rendi áldozópap” által írt kötetek. Ez a 850 pengő értékű kiadás azonban csupán Belitzky János (650 pengő) és Komoróczy György (200 pengő) kötetének nyomdaköltségből tevődött össze. Míg Dvihally Anna Mária a saját költségén adta ki kötetét, Kalász Elek értekezése a ciszterci szerzetesrend támogatásával jelent meg,³⁵ bár az szerepel benne, hogy a „szerző kiadása”. Ha pedig ugyanebből az évből a mérleg másik oldalát nézzük, akkor a bevétel Kammer Éva – a Belitzky János kötetére szánt 600 pengő értékű – adományából,³⁶ Heinlein István dékán által a Komoróczy-kiadványra adott támogatásból (200 pengő), valamint a Földművelésügyi Minisztérium (282 pengő) és a Magyar Nemzeti Bank (300 pengő) könyvvételéből származott. A dékán feltételezhetően nem magánszemélyként nyújtotta adományát, hanem az egyetemi kar költségvetéséből támogatta a sorozat harmadik kötetének megjelenését. A Komoróczy György kiadványára érkezett 200 pengőnyi támogatás fedezte annak szintén 200 pengős nyomdaköltségét, vagy megfordítva, annyi példányt nyomtattak belőle, amennyi támogatást sikerült szerezni. Ezekén kívül 1932-ben még tervezték Berényi Tibor *A gyapjútermelés és a juh-tenyésztés a XVIII. és XIX. század fordulóján* című szövegének kiadását (legalábbis Kalász Elek értekezésének hátsó borítója szerint), a szerző halála miatt azonban nem jelent meg a sorozatban.³⁷

A következő évben, 1933-ban jelent meg nyomtatásban Csapody Csaba, Wellmann Imre és Sinkovics István bölcsészdoktori értekezése. A Csapody és Wellmann által írt kötetek nyomdaköltsége egyenként 200-200 pengőt tett ki, amelyet végül Heinlein István dékán támogatásából (200-200 pengő) finanszíroztak. Sinkovics István értekezésének megjelenését korábbra tervezte a szerkesztő, ugyanis a Belitzky-féle kimutatásban szerepel egy 200 pengős támogatás, amely a dékán-

34 MTA KIK Kéziratár Ms 4521/290. Fol. 24. Domanovszky Sándor levele Hóman Bálint vallás- és közoktatásiügyi miniszternek, Budapest, 1933. február 12. A megrendelt köteteket 1933. február 25-ig leszállították. Lásd MTA KIK Kéziratár Ms 4521/291. Fol. 25; Ms 4521/292. Fol. 4.

35 MTA KIK Kéziratár Ms 4521/279. Fol. 1. Vö. Kalász 1932. A kötet címlapjának hátoldalán: „Édesapámnak és édesanyámnak fiui szeretettel ajánlom”; illetve Kalász 1932: [9]: „Mindazoknak, akik segítségemre voltak az anyag gyűjtésében (az apátságra vonatkozó középkori anyag egyetlen sora sincs a magyar ciszterciek birtokában!) vagy akik a munka megírásában tanácsaikkal segítettek, – ezúton mondok hálás köszönetet.”

36 Kammer Éva adományozásához lásd Kövér 2018: 22, 47. jegyzet.

37 Berényi Tibor 1932. október 27-én, 21 éves korában halt meg. Lásd Ujváry 1996: 180–181.

tól érkezett erre a kötetre. Mivel azonban Sinkovics értekezése késett, azt az összeget Wellmann Imre kötetének nyomdaköltségére fordították, így Sinkovics könyve saját költségen jelent meg. 1934-ben újabb két kötetet adtak ki: Gerendás Ernőét és Tholt Juditét. Míg a Gerendás Ernő által írt értekezés 200 pengős nyomdaköltségét a Heinlein dékántól érkezett 300 pengő értékű támogatásból fedezték, sőt az esztergomi székesfőkáptalan is támogatta a kötet nyomdába kerülését,³⁸ Tholt Judit „saját költségén” publikálta szövegét.

1936-ban jelent meg Berlász Jenő és Juhász Lajos értekezése: míg a Berlász által írt kötet nyomtatása 200 pengőbe került, Juhász értekezésének csupán különnyomatára kellett biztosítani a pénzt (32,50 pengő), ugyanis az elsőként a *Századok* 1936. évi pótfüzetében látott napvilágot.³⁹ Ezek kiadását feltehetően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1936-ban érkezett 400 pengős támogatásból fedezték. A kimutatásban szerepel Vác Elemér bölcsészdoktori értekezésének nyomdaköltsége (200 pengő) is, amely azonban nem a sorozatban jelent meg.⁴⁰ Lukács Zsófia értekezését 1937-ben adták ki, valószínűleg a szerző saját költségén, hiszen sem a kiadásnál, sem a bevételnél nincs feljegyezve. Az 1937-es Lukács-kötetet követően már csak két értekezés jelent meg a sorozatban: 1938-ban Ravasz Jánosé, amelynek nyomdaköltsége – meglepő módon – csupán 100 pengő volt (talán a többinél is kisebb példányszáma miatt), utolsóként, 1943-ban pedig Majlát Joláné.⁴¹ A Belitzky-féle kimutatás azonban 1938-ban véget ér.

Belitzky János „könyvelési” technikáját követve – ezáltal pedig figyelmen kívül hagyva az ismeretlen eredetű és összegű kezdőtőkét, illetve szerzői megjelenések esetén a bevételek és kiadások elkönyvelését – a sorozat költségvetésének éves záró mérlege bevételi többletet mutat – leszámítva az 1930-as és az 1938-as költségvetési évet. Az 1930-as év ugyan jókora hiánnyal zárult (ha nem vesszük figyelembe az ismeretlen összegű „támogatást”), az 1931-es év mérlege azonban már – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 500 pengő értékű támogatásának eredményeképpen – többletet mutat, jóllehet nem is könyveltek el kiadást. Az 1932-es évben a támogatások lényegében fedezték a nyomdaköltséget, a könyveladásból származó majdnem 600 pengő (ebből a Földművelésügyi Minisztériumé 282, a Magyar Nemzeti Banké 300 pengő, összesen 582 pengő) pedig tovább javította a sorozat költségvetésének mérlegét. 1933-ban ismét többlet látható, hiszen összesen 400 pengő értékű támogatás érkezett Heinlein István dékántól, valamint közel 500 pengő volt ebben az évben is a könyveladásból származó bevétel – jóllehet ennek nagy részét (360 pengőt) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium vásárlása tette ki. 1934-ben

38 „Végül hálás köszönetet mondok az esztergomi székesfőkáptalannak az értekezés kinyomtatásához nyújtott támogatásáért.” Gerendás 1934: [3].

39 Juhász 1936: 497–578.

40 Vác Elemér (1908–1996) értekezését lásd Vác 1932.

41 Majlát Jolán értekezése a „Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet támogatásával” jelent meg – a kiadvány (Majlát 1943) címlapjának hátoldala szerint.

azonban az előző évhez képest már minimális összeg (53,04 pengő) folyt be könyveladásból, bár a dékáni támogatásnak (300 pengő) köszönhetően továbbra is többet látszik a kimutatáson. 1936-ban érkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól az újabb támogatás (400 pengő), így az éves költségvetés – az 1935-ös évhez hasonlóan – ismét többlettel zárult. Ez látható egészen az 1938-as évig, amennyiben a kimutatás különbözetét vesszük figyelembe.

A korszak oktatási rendszere megkövetelte a bölcsészdoktori értekezések publikálását, adja magát azonban a kérdés: kinek a költségén? A kiadványsorozat kimutatásában ugyanis látható, hogy Domanovszky Sándor egyes kötetek kiadását a sorozat költségvetéséből finanszírozta, másokat pedig a szerző költségén, de a széria keretein belül tette közzé, sőt olyan is akadt, akinek nyomdaköltségéhez Domanovszky is hozzájárult, annak ellenére, hogy a szerző szerzett támogatást (de valószínűleg nem eleget). A kimutatásban szereplő „szerző költségén” megfogalmazás továbbra is problematikus, de inkább azt sejteti, hogy az adott szerzőnek sikerült szponzort találnia, akinek támogatásával meg tudta jelentetni értekezését. Az is kérdéses, a sorozatszerkesztő mi alapján döntötte el, hogy az adott szerző nyomdaköltségét a sorozat költségvetéséből finanszírozza, vagy csupán a sorozat köteteként jelenhet meg az értekezés (abban az esetben, ha a szerző előteremtette a költségeket fedező összeget).

A szerkesztő bevételtől függő rotációs elve visszavezet a sorozat piacképességének kérdéséhez. Ha azt vesszük figyelembe, hogy egyrészt hány potenciális előfizetőnek küldte el az első kötetet Domanovszky Sándor, másrészt pedig hogy a kiadványok legnagyobb vásárlói (és egyben támogatói) a Földművelésügyi Minisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, illetve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium voltak, a kiadványsorozat piacképességét illetően megállapítható, hogy nem volt sikeres vállalkozás. A szerkesztő ugyanis nem tudta a kiadásokat a könyveladásból finanszírozni.⁴² A sorozat kiadásának gazdaságtörténeti kontextusához azonban hozzátartozik a következő megállapítás is: „Válság idején, 1930-ban indítani könyvsorozatot, így utólag sem tűnik a legökonomikusabb elgondolásnak.”⁴³

Nyilvánvalóan ez indokolta a sorozat költségeinek finanszírozásában bekövetkezett módosulásokat (támogatások és önköltségek növekedése). A megjelenéshez szükséges összeget ugyanis a szerzők kétharmadának esetében közvetve (egyetem, Teleki Pál Tudományos Intézet, egyházi intézmények) vagy közvetlenül (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) állami támogatásból sikerült előteremteni, a szerzők egyharmadának azonban saját költségén vagy magánado-

42 1937-ig legalább 235 példányt adtak el a sorozat különböző darabjaiból. Míg Domanovszky 1930-ban az első kötettel kapcsolatban 300 példányos eladással számolt, 1937-ig csupán ennek töredéke (legalább 22 példány) fogyott a Jármay–Bakács-féle könyvből. Ehhez még hozzátartozik, hogy a kiadványok hátsó borítóján feltüntetett árak számos esetben nem egyeznek az eladási árral (vagy azzal, amit az adott iraton feltüntettek), de nyilvánvalóan a terjesztőknek nyújtott árréstről van szó.

43 Kövér 2018: 21.

mányból kellett finanszírozni a kiadást. Domanovszky Sándor formális és informális kapcsolatai („kilincselés”) nélkül tehát a kiadványsorozat egyáltalán nem lett volna fenntartható.

FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK Kézirattár)

Ms 4521/279–307. Domanovszky Sándor iratai a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című kiadványsorozattal kapcsolatban

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bognár Szabina 2013: Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901). *Ethnographia* (124.) 3. 273–296.
- Csapodi Csaba 1978: Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában. III. *Századok* (112.) 2. 251–257.
- Darnton, Robert 1979: *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie 1775–1800*. Cambridge (Mass) – London.
- Domanovszky Sándor 1930: Előszó. In: Jármay Edith – Bakács István: *A regéczi uradalom gazdálkodása a XVIII. században. I. A regéczi uradalom üzeme a XVIII. század első felében. II. Trautsohn herceg regéczi uradalmának terméseredményei a XVIII. században*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1.) Budapest, [3]–5.
- Erős Vilmos 2015: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest.
- Gerendás Ernő 1934: *Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 9.) Budapest.
- Glatz Ferenc 2016 [1978]: Domanovszky életpályája. Történetíró, kutatószervező, szerkesztő, tanár. In: Glatz Ferenc: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfü, Hóman, Hajnal*. H. n. [Budapest], 221–253. (Eredetileg más címmel: Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. *Századok* [112.] 2. 211–234.)
- Izsépy Edit 1969: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok* (103.) 5–6. 1077–1103.
- Juhász Lajos 1936: A porta története 1526–1648. *Századok* (70.) Pótfüzet. 497–578.
- Kalász Elek 1932: *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 5.) Budapest.
- Kazal Zsigmond 1927: *A magyar mezőgazdaság története a honfoglalás előtti időktől az újabb korig*. Budapest.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) 1982²: *Magyar életrajzi lexikon*. Második kötet. L–Z. Budapest.
- Kovács I. Gábor (szerk. és írta) 2016: *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira, 1848–1944*. III. *Református egyetemi tanárok*. Összeáll. Kovács I. Gábor, Takács Árpád. (Történeti elitkutatások 10.) H. n. [Budapest]. http://www.eltereader.hu/media/2018/04/Kovacs_SarospatakEroterében_READER.pdf – utolsó letöltés: 2019. január 14.

- Kövér György 2013: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete. Intézményi megközelítés és historiográfia. *Történelmi Szemle* (55.) 2. 201–224.
- Kövér, György 2016: Crossroads and Turns in Hungarian Economic History. In: Boldizzoni, Francesco – Hudson, Pat (eds.): *Routledge Handbook of Global Economic History*. (Routledge International Handbooks) London – New York, 242–257.
- Kövér György 2018: *Patrónus és tanítványi gárda: a Domanovszky-iskola*. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián) H. n. [Budapest].
- Majlát Jolán 1943: *Egy alföldi civis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 15.) Budapest.
- Paksa Rudolf é. n.: *Történeisz hagyatékok (munkaanyag)*. H. n. https://www.academia.edu/4879782/T%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz_hagyat%C3%A9kok – utolsó letöltés: 2018. október 30.
- Perepatis István 1912: A „Művelődéstörténeti Értekezések”. In: Pintér Jenő (szerk.): *Békefi-émlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*. Budapest, 23–37.
- Romsics Ignác 2011: *Clio búvőlejtében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi tekintéssel*. Budapest.
- Ujváry Gábor 1996: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Historia est magistra vitae? Tanultunk a történelemből?* Győr.
- Vác Elemér 1932: *Duna-Odera csatornaterv a XVII–XVIII. század fordulóján*. Budapest.
- Vardy, Steven Bela 1974: *Modern Hungarian Historiography: The Development of Hungarian Historical Studies with an Emphasis on the Twentieth-Century Schools of History*. Pittsburgh.
- Vardy, Steven Bela 1975: The Hungarian Economic History School: its Birth and Development. *The Journal of European Economic History* (4.) 1. 121–136. <http://www.jeeh.it/articolo?urn=urn:abi:abi:RIV.JOU:1975;1.121&ev=1> – utolsó letöltés: 2018. november 11.
- Vardy, Steven Bela 1976: The Birth of the Hungarian „Kulturgeschichte” School. A Study in the History of Hungarian Historical Studies. In: Heissig, Walther – Krueger, John. R. – Oinas, Felix J. – Schütz, Edmond (red.): *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata*. Wiesbaden, 675–693.
- Wellmann Imre 1999 [1937]: Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. In: Csíki Tamás – Rémiás Tibor (vál., szerk.): *18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc, 24–56. [Eredetileg: In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937 május 27*. Budapest, 664–714.]
- Wenzel Gusztáv 1887: *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest.

Függelék

1. táblázat. Kimutatás a sorozat bevételeiről és kiadásairól (1930–1938, pengő)

Év	Bevétel	Kiadás	Különbözet
1930	300,00	1 459,80	-1 159,80
1931	500,00		+500,00
1932	1 382,00	850,00	+532,00
1933	872,95	465,38	+407,57
1934	353,04	219,89	+133,15
1935	50,30	2,00	+48,30
1936	418,20	400,00	+18,20
1937	122,51		+122,51
1938		100,00	-100,00

2. táblázat. A sorozat kötetinek összesített adatai

Kötet-szám	Év	Szerző	Cím	Nyomda	Oldal*	Ár (P)	Eladott példány-szám (db)	Támogatás (P)	Nyomda-költség (P)
1.	1930	Jármay Edith – Bakács István	A regécci uradalom gazdálkodása a XVIII. században. I. A regécci uradalom üzeme a XVIII. század első felében. II. Trautsohn herceg regécci uradalmának terméseredményei a XVIII. században	Sárkány-nyomda Részvénytársaság	159	5	22	300,00	1 459,80
2.	1932	Beltzky János	A magyar gabonakivitel története 1860-ig	Kovács József	150	5	39	600,00	650,00
3.	1932	Komoróczy György	Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása	Kovács József	148	5	17	200,00	200,00
4.	1932	Dvilhally Anna Mária	A budai szőlőművelés története	Kovács József	126	5	43		A szerző kiadása
5.	1932	Kalász Elek	A szentgorthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban	Sárkány-nyomda Részvénytársaság	181	5	43		A szerző kiadása
6.	1933	Csepody Csaba	Az Estetházak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében	Kovács József	51	5	28	200,00	200,00
7.	1933	Wellmann Imre	A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre	Stephaneum nyomda r. t.	186	5	9	200,00	200,00
8.	1933	Sinkovics István	A magyar nagybirtok élete a XV. század elején	Sárkány-nyomda Részvénytársaság	68	5	7		A szerző kiadása
9.	1934	Gerendás Ernő	Az esztergomi főkapitán garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében	Buschmann F. utódotai könyvnyomda	175	5	5	300,00	200,00
10.	1934	Tholt Judit	A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében	Buschmann F. utódotai könyvnyomda	79	5	8		A szerző kiadása
11.	1936	Berlász Jenő	A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágy-ság gazdasági helyzetére	Otthon-nyomda	107	5	3		200,00

Kötet-szám	Év	Szerző	Cím	Nyomda	Oldal*	Ár (P)	Eladott példány-szám (db)	Támogatás (P)	Nyomdaköltség (P)
12.	1936	Juhász Lajos	A porta története 1526–1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység	Királyi Magyar Egyetemi Nyomda	84	5	3		32,50
13.	1937	Lukács Zsófia	A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérendezésig	Légrády Tesztvérek nyomdái műintézete	83		2		A szerző kiadása
14.	1938	Ravasz János	A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében	Orthon-nyomda	103	5			100,00
15.	1943	Majláth Jolán	Egy alföldi civis-város kialakulása. Nagykorús gazdaság- és társadalomtörténete a megrepedéstől a XVIII. század elejéig	Sylvester Rt.	218	5			
Kötetekre nem osztható									
Összes									
								?	
								+500,00	200,00
								+400,00	
								+1 299,00	
								235**	3 999,00***
									3 442,30+

* Az úgynevezett járulékos részeket (mellékletet, tehát táblázatot vagy térképet) nem, csupán a kiadványok számozott szövegeit számoltam bele.

** Az eladások csak 1937-ig jeleníthetők meg, tehát a 14. és 15. kiadványok eladásai már nem. Egyes esetekben nem mutatható ki, mely kiadványokat vásárolták meg, vagy hogy mennyit. Az 1937. október 8-i vételről nem ábrázolható, hogy az akkor 13 kiadványból álló teljes sorozaton felül melyik 6 kötetet vásároltak meg pluszban, ezért ehhez a végeredményhez (229 db) hozzá kell számolni még ezt a 6 kötetet. Így legalább 235 kiadvány megvásárlása biztosra vehető.

*** A támogatásokba beleszámoltam az első kötetre érkezett 300 pengős szerzői „hozzájárulást”. Az ismeretlen eredetű és összegű, kezdetőrkénti „szolgáló „támogatás”, az 1931-ben és 1936-ban érkezett 500 és 400 pengő értékű Vállás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott összeget, illetve a könyveléséből származó bevételt csak az összesítéshez adtam meg, ugyanis nem állapítható meg, melyik kötet költségeit fedezték az adott összegből. Berlász Jenő és Juhász Lajos nyomdaköltségét felelősen az 1936-os VKM-támogatásból fizették, Ravasz János kötetének nyomdaköltségét azonban nem tudjuk, melyik bevételi forrásból finanszírozták. Majláth Jolán értekezésére érkezett támogatás, nem tudni, mekkora volt, és hogy fedezte-e annak nyomdaköltségét.

+ A szerzői kiadás esetén nem rendelkeztem adattal arról, mennyi volt a nyomdaköltség. Bár nem a sorozatban jelent meg, de ehhez (3242,30 pengőhöz) még hozzájött Váczi Elemér értekezésének 200 pengős nyomdaköltsége – legalábbis a Beltrizky-féle kimutatásban. Így a kiadványsorozat – megállapítható – nyomdaköltsége összesen 3442,30 pengő volt, amihez a többi kiadást (5,47+8,80+73,00 pengő) hozzáadva megkapható a sorozat összes – kimutatható – kiadása (3529,57 pengő).

3. táblázat. A sorozat kiadványainak eladásából származó bevétel (1932–1937)

Időpont	Vevő	Tárgy		Összeg (P)
		Kötetszám	Mennyiség (db)	
1932. 03. 24.	Földművelésügyi Minisztérium	1–5.	61	282,00
1932	Magyar Nemzeti Bank			300,00
1933	Előszállási uradalom	4.	1	5,00
1933	Déri Múzeum, Debrecen	1–4.	4	16,00
1933. 01. 27.	Pincegazdaság, Budafok	4.	1	5,00
1933. 02. 01.	Bakács István	5.	1	3,00
1933. 02. 02.	Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány- egyetem Közgazdaságtudományi Kar	1–4.	4	20,00
1933. 02. 25.	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium	2., 4–6.	80	360,00
1933 [?]	Egyetemi Könyvtár, Budapest	2–6.	5	23,00
1933. 03. 10.	Grill-féle Könyvkereskedés Rt., Budapest	4.	1	3,00
1933. 06. 14.	May János Nyomdai Műintézet Rt., Budapest	6.	1	2,25
1933. 06. 27.	Martineum Könyv-, Papír-, Mű- Zenemű- kereskedés Rt., Szombathely	5.	1	3,90
1933. 07. 05.	Lantos Rt. könyvkereskedése, Budapest	7.	1	3,50
1933. 11. 07.	Pátria Nyomda Rt. könyvkereskedése, Budapest	1–2., 4–8.	7	24,80
1933. [?] 11. 08.	Földes Ede Könyv-, Folyóirat Beszerzési és Szállítási Vállalat, Budapest	4.	1	3,50
1934. 01. 24.	Lantos Rt. könyvkereskedése, Budapest	1.	1	3,75
1934. 04. 07.	Németh József Műszaki Könyvkereskedés, Budapest	4.	1	3,75
1934. 04. 09.	Studium Könyvkereskedés és Könyvkiadó Rt. könyvkereskedése, Budapest	5–8.	4	
1934. 08. 23.	Lantos Rt. könyvkereskedése, Budapest	9.	1	3,50
1934. 08. 28.	Grill-féle Könyvkereskedés Rt., Budapest	5–8.	4	11,20
1934. [?] 12. 01.	Királyi Magyar Meteorológiai és Föld- mágnességügyi Intézet			27,84
1934. 12. 28.		10.	1	3,00
1935. 03. 23.	Egyetemi Könyvtár, Budapest	7–10.	4	16,00
1935. 06. 28.	Politzer Zsigmond és Fia, Budapest	1–10.	10	30,80
1935. [?] 08. 10.	Földes Ede Könyv-, Folyóirat Beszerzési és Szállítási Vállalat, Budapest	7.	1	3,50
1936. 12. 09.				18,20
1937. 03. 13.	Mayer Géza esperesplébános, Erdőhorváti	1.	2	7,83
1937. 03. 20.		5., 11–12.	3	12,00

Időpont	Vevő	Tárgy		Összeg (P)
		Kötetszám	Mennyiség (db)	
1937. 04. 13.		10.	1	2,58
1937. 08. 30.	Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvesboltja, Budapest	1–13.	13	39,90
1937. 10. 08.	Magyar Jenő Könyvesboltja, Budapest	1–13.	19	56,70
1937. 10. 09.		10	2	3,50
Összes			235	1 299,00

4. táblázat. A sorozat bevételei (1930–1938, pengő)

Év	Könyveladás	Szerzői hozzájárulás	VKM támogatása	Egyetem támogatása	Magán- adomány	Összes
1930		300,00				300,00
1931			500,00			500,00
1932	582,00			200,00	600,00	1 382,00
1933	472,95			400,00		872,95
1934	53,04			300,00		353,04
1935	50,30					50,30
1936	18,20		400,00			418,20
1937	122,51					122,51
1938						
Összes	1 299,00	300,00	900,00	900,00	600,00	3 999,00

5. táblázat. A sorozat kiadásai (1930–1938, pengő)

Év	Nyomdaköltség	Postaköltség	Szállítási költség	Egyéb	Összes
1930	1 459,80				1 459,80
1931					
1932	850,00				850,00
1933	400,00	3,58	8,80	53,00	465,38
1934	200,00	1,89		18,00	219,89
1935				2,00	2,00
1936	432,50				432,50
1937					
1938	100,00				100,00
Összes	3 442,30	5,47	8,80	73,00	3 529,57

Forrás (1–5. táblázat): MTA KIK Kézirattár Ms 4521/279–307.